

УДК 81'234:159/946.3

Т. Ю. Ковалевська

Синестезійні характеристики впливу

У статті запропоновано комплексний підхід до визначення й моделювання феномену впливу, що враховує його власні вербальні та екстралінгвальні параметри.

Ключові слова: сугестія, вербаліка, психолінгвістика, нейрофізіологія, контекст.

У вітчизняній лінгвістиці проблема мовної сугестії лише починає розроблятися попри її актуальність у світовій гуманітарній парадигмі (див. праці Х. Алдера, Р. Бендлера, Д. Гріндера, М. Еріксона, С. Кара-Мурзи, Г. Клауса, Л. Мурзіна, Б. Поршнева, Г. Франке, Г. Чуби, І. Черепанової та ін.). Таке становище пояснюємо не лише складністю власне феномена мовного впливу, а й неоднозначним тлумаченням відповідних моральних аспектів сугестії, де ставлення до свідомого (та й неусвідомленого) використання сугестивних потенцій мови майже завжди є знегативованим, оскільки співвідноситься з фактом втручання в зону особистісної психоструктури. Проте «це не може слугувати причиною відмови від визнання реального існування проблеми» [3], зумовлюючи нагальну необхідність досліджень в цій галузі знань (див. розробки Т. Ковалевської, О. Коломийцевої, Н. Непійводи, О. Самусенко).

Наукова кваліфікація мовного впливу не може відбуватися поза усвідомленням його гетерогенної природи, його глибинних зв'язків із комплексом особистісно-колективної комунікативності. Такий підхід уможливило не лише ідентифікацію лінгвальних сугестогенних чинників, а й дає змогу виявити універсальний субстрат впливових ефектів, їх імпліковані характерологічні ознаки й узагальнену системну архітектоніку. Характерно, що прагмалінгвістику як науку, що також вивчає впливові потенції мови, сьогодні найчастіше пов'язують із доволі обмеженим аналізом мовних знаків [8: 81]. Б. Поршнев, також визнаючи її формалізований характер, зауважив, що вона «приречена займатися лише зовнішнім описом впливу мовленнєвих знаків на дії людей, не зачіпаючи психічних, тим більше фізіологічних механізмів цього впливу, а отже, обмежуючися систематикою» [15: 193], де долання такого стану речей пов'язане «зі зверненням до людського фактору, з введенням до лінгвістичного розгляду, до його парадигми мовної особистості як рівноправного об'єкта вивчення, як такої концептуальної позиції, що дає змогу інтегрувати розпорошені й відносно самостійні властивості мови» [7: 21]. У такий спосіб наголошено на необхідності поєднання формалізованої фіксації відповідних мовних потенцій із динамікою психоемоційних факторів особистості / соціуму та інших релевантних екстралінгвальних факторів, необхідних для глибинного усвідомлення справжньої природи сугестивних властивостей мови як своєрідного конектора між суб'єктивно-об'єктивними світами особистості.

Ми звертаємося до проблеми мовного впливу з метою аналітичного реконструювання тих вербальних і невербальних компонентів, які виконують роль інваріантних сугестогенів й ідентифікація яких сприятиме, на нашу думку, адекватнішому конструюванню і буденних, побутових, і ретіальних контекстів, з одного боку, й умінню виокремлювати некоректні випадки використання таких комплексів — з іншого (що, до речі, також становить одну з найактуальніших проблем сьогодення). Більшість дослідників, що працюють у галузі мовної сугестії (Л. Мурзін, Б. Поршнев, І. Черепанова та ін.), підкреслюють, що загальна мета комунікації полягає не у власне передаванні інформації, а насамперед у здійсненні впливу на співрозмовника, скерованого на коригування його актуальної поведінки. Тоді власне мовна поведінка виступатиме експлікатором внутрішньої мотиваційної бази комунікатора, виконуючи вторинну, диференціювальну щодо його психоемоційної континуальності функцію, пояснювану вченими з онтогенетичних позицій, згідно з якими «було зроблено висновок про співвідношення психічної комунікації з первинним процесом і, відповідно, комунікації на рівні знакових повідомлень — з вторинним процесом» [22]. У такому разі феномен психічної комунікації виступає підґрунтям впливових ефектів мови, оскільки задіює латентну біологічну механіку, сформовану ще в постнатальному періоді розвитку особистості. С. Кара-Мурза наголошує: «Людині властива складна психіка, важливою частиною якої є уява. Вона розвинута настільки, що людина живе

одночасно у двох вимірах, у двох «реальностях» — справжній та уявлюваний. Уявлюваний світ більшою мірою (а в багатьох — і в першу чергу) визначає поведінку людини. Але він хиткий і поступливий, на нього можна впливати ззовні так, що людина і не помітить цього впливу» [6: 8]. Відзначимо, що внутрішній світ людини певним чином відповідає поняттю ноосфери, упровадженому Т. де Шарденом та В. Вернадським і співвідносному із суб'єктивною безперервністю та іманентною його причетністю до утвореного людством культурного простору (пор. із теоріями торсійних полів у фізиці [21] та наскрізного енергоінформаційного обміну в [19]), який і детермінує актуальність для особистості саме цього, наявного поза фізичними межами світу, підтверджуючи впливову ефективність психологічного та подалі вербального механізмів як субстратно-операційного психосемантичного комплексу індивідуально-колективної свідомості. Наголошуючи на необхідності врахування психологічної детермінації, О. О. Мецлер зауважив, що «вплив відправника тексту може упроваджуватися або як безпосереднє спонукання до дії, або як прихований вплив для формування певного розумового стану отримувача тексту. Але в кожному конкретному випадку вплив на отримувача інформації відбувається через активізацію різних боків психологічного механізму сприйняття тексту отримувачем» [13: 30].

Ураховуючи зазначене, можна припустити, що психіка людини, насамперед її підсвідомі, глибинні масиви, підлягають впливові через наявність певних внутрішніх механізмів, настанов, метапрограм (див. в галузі нейролінгвістичного програмування), які, орієнтуючись на певні універсальні поведінкові закони, вироблені людством упродовж століть, спрямовані на апіорне, позараціональне (найчастіше) засвоєння зовнішніх сугестивно маркованих комплексів. Цей факт підкреслено й Л. Хромовим, який наголошує, що «у стані звичайного гомеостазу людина діє за певними законами, тобто алгоритмічно, чи, як кажуть психологи, за ґештальт-стереотипами» [17: 95], що доводить існування усталених механізмів людської психіки, «вмикання» яких сприяє оптимізації маніпулятивної взаємодії. Р. Чалдіні серед таких механізмів виділяє шість основних «психологічних принципів»: принцип взаємного обміну, принцип послідовності, принцип соціального доказу, принцип авторитету, принцип доброзичливості та принцип дефіциту, розглядаючи їх як психологічне підґрунтя впливу на масову свідомість [18]. Характерно, що функціональність першого принципу ґрунтується на природному (у більшості випадків) дотриманні емпатичних норм людського спілкування, що доводить актуальність ефективної та толерантної міжперсональної взаємодії, представлені біномом людина — людина. З іншого боку, наголошено на сприйняттєвих стереотипах, пов'язаних із внутрішньою актуальністю пріоритетів соціальної перцепції та відповідного оцінювання, через які окремий актуалізований елемент інформації сприймається індивідуальною та й масовою свідомістю як представник загального інформативного комплексу, спричиняючи ототожнення часткового й цілого та відповідно призводячи до викривлення об'єктивного стану речей та їх суб'єктивного тлумачення. Соціалізовану сутність стереотипізації почасти пояснює особистісна значущість результатів колективної перцепції власного «Я», що увиразнює необхідність впевненості людини у своїй належності до певної соціальної (національної, фахової та ін.) групи та виокремлює, у свою чергу, об'єктивований, екстерналізований складник у конгломераті комунікативного існування особистості, що формалізується в діаді людина — суспільство, водночас інтегруючи першу до ментальних пріоритетів загалу. Проте блоки стереотипного сприйняття пов'язані й з внутрішньою актуальністю пріоритетів соціальної перцепції та відповідного оцінювання, що представлені вектором суспільство-людина. За Г. Ле Боном, для таких стереотипів характерні певні психологічні поведінкові константи, серед яких основними є т. зв. ефект натовпу, де «свідома особистість зникає» [12: 132], відповідно зумовлюючи масове спрощення колективних концептів (пор.: «Натовп знає тільки прості та межові почуття; будь-який кут зору, ідея чи вірування, навіяне йому, натовп сприймає чи ж відкидає цілком і ставиться до них або як до абсолютних істин, або ж як до таких саме абсолютних помилок» [12: 134]) та актуалізацію прихованих, соціально й суспільно знегативованих, позаконвенційних інстинктів особистості.

Особливої ваги такі масові стереотипи набувають за існування додаткових екстернальних чинників, зокрема, ситуативних факторів: «Коли ми не впевнені в собі, коли ситуація уявляється нам неясною чи двозначною..., ми схильні наслідувати інших та визнавати їх дії правильними» [18: 124]. Соціальна поведінкова значущість тісно пов'язана і з домінуванням особистісного, еґоцентричного в психоструктурі людини, де приховане визнання правильності власних дій та пріо-

ритетів «себе, «коханого» дає підстави для визнання того, що «нам подобаються люди, схожі на нас» [24: 99], що «ми тяжіємо до тих, з якими маємо спільні цінності та ідеї — до тих, які цінують ті самі речі, які й ми цінуємо, які мають ті самі погляди на світ, які маємо ми самі» [26: 1], орієнтуючи на доцентрову формулу людина — самість. У цьому ж аспекті є актуальними психоструктурні константи особистості, на ґрунті яких укладено відповідні різноманітні класифікації (емоційний, аналітичний, чуттєвий та інтуїтивний типи пізнавальної діяльності за К. Юнгом, візуальний, аудіальний, кінестетичний типи за особливостями сприйняття в теорії НЛП, психотипи Дорослого, Дитини й Батьків за Е. Берном тощо), а також деталізовано внутрішні домінанти особистості, знання яких уможливорює здійснення комунікативного впливу (зокрема класифікація потреб людини А. Маслоу, доповнена В. Шейновим [20: 30]). Характерно, що в більшості наявних типологій звернено увагу й на специфічні мовленнєві особливості, притаманні відповідним представникам, що увиразнює зв'язок між суб'єктивною й об'єктивною психосемантикою особистості.

Психологічні стереотипи й індивідуалізації становлять нерозривну єдність з фізіологією людини, що відбилося в дослідженнях І. Сеченова, В. Бехтерева, В. Данилевського, К. Платонова, Б. Ананьєва, А. Лурії, В. Лобзіна, Т. Доброхотова, О. Ухтомського та вченні І. Павлова — Р. Орнстайна про міжпівкульну асиметрію головного мозку, інтегративна діяльність якого забезпечують дві системи: «система чуттєвого сприйняття («правопівкульна психіка») та система знакового опису довкілля в елементах природної мови (ліва півкуля)» [5: 11], що мають симультанно-сукцесивний характер психічної активності. Отже, спираючись на динаміку роботи мозкових системних аналізаторів, а також на природність гетерогенної сумачії сприйняття генетичними матричними структурами мозку, можна оптимізувати прогнозований впливовий ефект як наслідок продуктивного сприйняття, співвідносного із «системою реалізації перцептивних гіпотез, утворених на симбіозі детерміністських настанов, програм розумових дій та настанов імовірнісного прогнозування, поєднаних з активно-продуктивною функцією кори великих півкуль головного мозку» [17: 298].

Як зазначалося, психофізіологічне підґрунтя впливу актуалізується через мовленнєву діяльність, ідентифікацію сугестивних потенцій якої, на нашу думку, найдоцільніше здійснювати на базі метамодельних методологій НЛП, оскільки метамодель «являє собою концептуальну структуру мовних репрезентацій, експлікованих у гетерогенних ситуаціях, де вони виступають маркерами психосемантичного імплікаціоналу особистості» [10: 178], відбиваючи її комплексні характеристики. Зауважимо, що на особливу увагу в аспекті визначення сугестогенних елементів заслуговують репрезентанти процесів генералізації й упущення (універсальні квантифікатори, модальні оператори можливості/необхідності, компаратори сенсу, судження, спектр неспецифічної лексики, номіналізації тощо), оскільки саме вони ілюструють явище семантичної дифузності як інваріантної ознаки мовного впливу, активізуючи субдомінантне позараціональне сприйняття. Розрізнення ж типів дисторціальних виявів (процеси викривлення) переважно пов'язане із семантичними характеристиками мовленнєвих сигнатур. Так, комплексну еквівалентність характеризує ототожнення семантики складників висловлення на основі латентного каузального зв'язку між елементами сигнатури; пресупозиції — маркери імпліцитної інформації; каузальні комплекси — причинно-наслідкові відношеннями, а читання думок (апріорне моделювання) виявляється в експансії суб'єктивного декодування в площину об'єктивної дійсності. Можна твердити і про наскрізну актуальність для процесів викривлення пресупозитивних компонентів висловлення, реалізованих на різних його рівнях. Крім того, наголосимо й на актуальності предикатної лексики, яка сприяє утворенню комунікативного рапорту, що підкреслюють і фахівці з гіпнотичного спілкування (див. праці Р. Бендлера, Д. Гріндера, М. Еріксона, В. Кандиби, Б. Карвасарського, В. Ташликова, Л. Грімака, записи сеансів А. Кашпіровського, О. Довженка тощо) та дослідники й професійні укладачі впливових текстових масивів (див. праці Д. Огілві, Ч. Сендіджа, О. Ульяновського, О. Сичова, В. Зазикіна, І. Вікентьєва, Г. Почепцова, О. Лебедева, Л. Хромова). З огляду на зазначене вважаємо, що теоретична й практична база НЛП дає підстави для якнайширшого використання його наукових здобутків у галузі сугестивної лінгвістики, рекламної діяльності, політичного мовлення, психолінгвістики тощо.

Комунікативне домінування вербаліки є безперечним, проте раціональне й емотивне навантаження вербальних комплексів не вичерпує впливового навантаження комунікативних актів. На

думку Е. Холенштайна, «трактування мови як інтерсуб'єктивного комунікативного засобу передбачає визнання примату перцептивного рівня щодо фізичного та фізіологічного, але з іншого боку — щодо граматичних та семантичних «надструктур» мовного повідомлення. В ієрархії відповідних мовним рівням лінгвістичних дисциплін примат перцептивного аспекту відбивається в приматі фонології... Провідній ролі фонології в структуралізмі відповідає привілейоване становище феноменології візуального сприйняття у феноменологічній філософії» [16], що підтверджує комунікативну значущість супрасегментного та пов'язаного з візуальною репрезентативною системою рівнів сприйняття як складників акціального аспекту класичної риторики [9: 12]. За свідченнями психологів (М. Арджайл, А. Мейерабіан, Р. Бердуїстел), більша частина релевантної інформації передається на невербальному рівні, і, додамо, саме та частина, яка становить симультанне підґрунтя в процесах сприйняття, властиве субдомінантному, ірраціональному відтворенню дійсності. Г. Бейтсон взагалі членує будь-які комунікативні процеси на рівні змісту та ставлення, де «вербальна, або дискретна, частина комунікації... розглядається як змістовне повідомлення даної комунікації, а невербальна (аналогова) частина комунікації вважається повідомленням про ставлення» [23: 12], виконуючи в такий спосіб функцію обов'язкового елемента відповідних актів й водночас — надаючи максимум інформації про «психічний стан партнера; його ставлення до учасників контакту та до обговорюваного питання; бажання, висловлені без слів» [1], особливості його сприйняття (зокрема за латеральними рухами очей) тощо. Ще один цікавий бік невербального спілкування пов'язаний із виявленням критеріїв істинності висловлення. Дослідження І. Айбл-Айбесфельдта засвідчують природжений характер більшості мімічних реакцій [25], що, у свою чергу, акцентує на переважно неусвідомленому характері їх використання. Знання ж інваріантного сенсу певних мімічних і тілесних рухів допомагатиме розумінню справжнього сенсу повідомлення, що дає змогу вилучати глибинний, найчастіше — прихований зміст висловленого. Невербаліка в такому разі відіграє роль лакмусового папірця, який або підтверджує істинність повідомленого, або спростовує його правдивість. На цьому феномені невербальної інформативності ґрунтується поняття конгруентності / інконгруентності людської поведінки в НЛП, де конгруентність виявляє гармонійність дискретної та аналогової поведінки. Цікаво, що і в галузі фідеїстичного спілкування (наведення порчі, замовляння чи ін., що скероване на негативне програмування) зазначено необхідність вербально-невербальної синтонності: «Ваша мета — бути конгруентним висловленій фразі, тобто виглядати злим, страшним, поганим, сильним» [11]. Коли людина неконгруентна, ми «інстинктивно помічаємо неузгодженість між словами і фізіологією» [14: 118], пояснювану тим фактом, що мовна функція людини зосереджена в лівій півкулі головного мозку (зона П. Брока), механізми ж моторики — у правій півкулі, і такий білатеральний характер мозкових механізмів спричиняє незбіг, дисгармонію у випадках суперечливої поведінки.

Наведене характеризує особистісно-колективні психолінгвальні й нейрофізіологічні ознаки, врахування яких уможливорює ініціацію комунікативного впливу та почасти — розпізнавання маніпулятивних стратегій. Проте сугестивні ефекти детермінуються й власне екстралінгвальними факторами. Так, на прикладі реконструкції методологічних прийомів подання інформації в пресі Г. С. Кара-Мурза виокремлює певні напрями сугестогенної інформаційної сегментації, співвідносні, по-перше, з фабрикацією фактів, унаслідок чого людина оперує сфальсифікованою, викривленою картою реальності; по-друге, з контролюванням «інформаційного раціону» людини» [6: 150], що спричиняє або повну інформаційну негацію, або ж, навпаки, фіксує виключно позитивні факти, зредуковуючи об'єктивний стрижень повідомлення через генералізацію однієї, часто периферійної ознаки; по-третє, з наявністю різновидів пропаганди, де випускається, не ідентифікується (переважно — свідомо) джерельна база інформації, що, «формує відповідні образи (світ образів), а також індивідуальні системи значень, змінюють інтегральний образ реальності» [4: 210]. З наведеним перегукуються й характерні різновиди регулярних перетворень в описі дійсності: анулюючі, фінгуючі, індефінітизуючі та модальні. Анулюючі передбачають вилучення з опису певної частини значущих елементів, фінгуючі — навпаки, введення до контексту персонажів, об'єктивно відсутніх; індефінітизуючі — заміну конкретних учасників подій та предметів узагальненими описами, що збільшує невизначеність ситуації; модальні — передбачають рефлексійну інтерпретацію ситуації, тобто спрямування оцінки подій залежно від суб'єктивного сприйняття [2: 219]. Очевидно, що ці перетворення співвідносні з універсальними законами мовного моделювання в НЛП, де анулюючі перетворення ілюстру-

ють процеси упущення, модальні та фінгуючі — процеси викривлення, а індефінітизуючі — висвітлюють узагальнювальні тенденції в змістовному обсязі повідомлення, що можна ідентифікувати через уже зазначені метамодельні маркери.

Отже, можна твердити про синестезію різновекторних характеристик впливу, реалізованих через поєднання власне лінгвістичних аспектів (мова, її сугестивні потенції), особливостей психолінгвістичних і нейрофізіологічних структур індивідуально-масової свідомості (співвідносних із лого- та імагенною актуальністю складників, а також — з ірраціональними, сугестологічними ефектами) та екстралінгвальної специфіки, зокрема пояснюваної ситуативно-контекстуальними та структурно-інформаційними особливостями, скерованими на редукцію об'єктивної фактуальності. Зазначене акцентує на складності й водночас — на необхідності вивчення феномену сугестії, де дослідження його гетерогенної природи доцільно здійснювати, використовуючи релевантні комплексні методики.

1. *Аватар И.* Кинесика // Dokument HTML. — <http://www.avatar-world.narod.ru>.
2. *Баранов А. Н.* Введение в прикладную лингвистику. — М., 2001.
3. *Волков Е. Н.* Существует ли «контроль сознания» («реформирование мышления»)? Теоретические и практические аспекты дискуссии // Dokument HTML — <http://www.people.nnov.ru/volkov/>.
4. *Гостев А. А.* Образная сфера личности // Психология и психоанализ рекламы. Личностно-ориентированный подход. — Самара, 2001.
5. *Кандыба В. М.* Триста техник глубокого гипноза. — СПб, 2001. — Т. 1.
6. *Кара-Мурза С. Г.* Манипуляция сознанием. — К., 2000.
7. *Караулов Ю. Н.* Русский язык и языковая личность. — М., 1987.
8. *Карнап Р. С.* Значение и необходимость. Исследование по семантике и формальной логике. — М., 1959.
9. *Клюев Е. В.* Риторика. Инвенция. Диспозиция. Элокуция. — М., 1999.
10. *Ковалевська Т. Ю.* Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування. — Одеса, 2001.
11. *Котлячков А.* Научное наведение порчи с использованием техник Эриксоновского гипноза и суггестивной лингвистики // Психология и бизнес On Line, 2000. Dokument HTML. — <http://www.psychology.ru/magazine/index>.
12. *Ле Бон Г.* Психология толп. — М., 1999.
13. *Мецлер А. А.* Прагматика коммуникативных единиц. — Кишинев, 1990.
14. *Олдер Г., Хэзер Б.* NLP. Полное практическое руководство. — К., 2000.
15. *Поршнев Б. Ф.* О начале человеческой истории (Проблемы палеопсихологии) — М., 1974.
16. *Холлштайн Э. Якобсон и Гуссерль (К вопросу о генезисе структурализма)* // Dokument HTML. — <http://www.anthropology.ru>.
17. *Хромов Л. Н.* Рекламная деятельность: искусство, теория, практика. — Петрозаводск, 1994.
18. *Чалдини Р.* Психология влияния. — СПб., 2000.
19. *Швебс Г. И.* Введение в эниографию. Книга 1. Эниоземлеведение. — Одесса, 2000.
20. *Шейнов В. П.* Скрытое управление человеком. Психология манипулирования М.-Минск, 2002.
21. *Шипов Г. И.* Унификация взаимодействий в теории физического вакуума // Сознание и физическая реальность. — Т. 4. — № 6. — 1999.
22. *Шторм А.* Тезисы по теории психической коммуникации // Dokument HTML. — <http://www.psy.piter.com>.
23. *Bateson G.* Mind and Nature. — N. Y., 1979.
24. *Byrne D.* The Attraction Paradigm. — N. Y., 1971.
25. *Eibl-Eibesfeldt I.* Ethology: The Biology of Behaviour. — N. Y., 1970.
26. *Macridis R. C.* Contemporary Political Ideologies. — Boston-Toronto, 1986.

Т. Ю. Ковалевская

СИНЕСТЕЗИЙНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВЛИЯНИЯ

В статье предложен комплексный подход к определению и моделированию феномена влияния, что учитывает его собственно вербальные и экстралингвальные параметры.

Ключевые слова: суггестия, вербалика, психолінгвістика, нейрофізіологія, контекст.

T. U. Kovalevska

The article provides a complex approach to definition and modeling of suggestive phenomenon and takes into account its verbal and extralinguistic characteristics.

Key words: suggestion, verbalica, psycholinguistics, neurophysiology, context.